

Gelişmiş ülkelerde gerek istihdam gerekse parasal boyutuyla enformel ekonomik faaliyetler %10'lara yaklaşırken, gelişmekte olan ülkelere %50'lere ulaşmaktadır. Böyle bir oluşum bir yandan çalışanların hukuki korumadan yoksun kalmasına yol açarken, diğer yandan devlet vergiler yoluyla sağlayacağı sağlıklı finansman kaynaklarına kavuşamamakta, kamu açıkları hızla büyümekte, sosyal güvenlik sistemi gerekli mali kaynakların büyük ölçüde yitirmektedir. Bu nedenle de enformel ekonomik faaliyetler, sosyal bilimcilerin uzun zamandır üzerinde durduğu bir konudur. Fakat özellikle kavrama ilişkin hala tartışmalı ve anlaşılmayan yönler bulunmaktadır. Zira kavram, karmaşık bir yapı içinde, ülke gerçekleri ile ilişkili olarak hem ekonomik hem de istihdama yönelik farklı açımları kapsamaktadır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda ise gelişmekte olan ülkelerin durumları genellikle ihmal edilmiş ve ilgili araştırmalarda öncelikle gelişmiş ülkelerin deneyimleri ve bu deneyimlere ilişkin geliştirdikleri kavramlar esas alınarak sonuçlara varılmaya çalışılmıştır. Oysa, bu deneyimler ve bu deneyimlerden üretilmiş kavram ve ölçümler, ülkemiz ve benzerleri için yanlış sonuçlara ulaşmakta, ülke gerçeklerini göz önünde bulunduran geçerli ve tutarlı tanımlar yapılamamakta, neticede sorunlar doğru olarak tespit edilemediği için çözümsüzlüğe itilmektedir.

Bu çalışma da biz, kayıtdışı ekonomi, enformel sektör, enformel ekonomik faaliyetler, yeraltı ekonomisi gibi çeşitli kaynaklarda bahsi geçen ve bazen hiç tanımlanmayan bazen de çok farklı tanımlar yapıldığı kavramları birlikte ele alacak, özelliklerini ve birbirlerinden ayrıldığı yönleri, ekonomik faaliyetlerin bütünü içinde analiz, edilerek bu kavramlara ilişkin ülkemiz açısından geçerli ve tutarlı tanımlar oluşturmaya çalışacağız.

1. EKONOMİK FAALİYETLERİN TANIMI

Ekonomik faaliyetler kavramındaki faaliyet sözcüğü çalışma, etkinlik olarak sözlük anlamı¹ ile kullanılır ise, ekonomik faaliyetler; çok genel anlamda gelir/çıkardık elde etmeye yönelik her tür çalışma, etkinlik olarak tanımlanabilir.

Tanımın, kayıtlı ekonomik faaliyetlerin² yanı sıra, vergi kaçakçılığı-faturasız alış-veriş, haksız yere muafiyet, indirim ya da kamu sübvansiyonlardan faydalanma, sigortasız işçi çalıştırma, kaçakçılık, uyuşturucu ticareti, rüşvet, ö/el harcamaları firma harcamaları gibi göstermek, yanlış beyan ve davranışlarla müşteriyi aldatmak gibi üretken olsun ya da olmasın her tür kayıtdışı ekonomik faaliyetleri de³ kapsadığı söylenilebilir.

¹ Büyük Sözlük, Cilt No:IV, İstanbul, 1982, s:738; Ali PÜSKÜLLÜOĞLU, Türkçe Sözlük, İstanbul, 1995, s.582.

² Bkz. bu çalışma, 2.1. Kayıtlı Ekonomik Faaliyetler bahsi

³ Bkz. bu çalışma, Büyük Sözlük, Cilt No:IV, İstanbul, 1982, s:738; Ali PÜSKÜLLÜOĞLU, Türkçe Sözlük, İstanbul, 1995, s.582.

çalışma, 2.2. Kayıtdışı Ekonomik Faaliyetler bahsi

Literatürde ise; hırsızlık, şantaj, haraç toplamak gibi üretken olmayan kayıtdışı ekonomik faaliyetleri gizli ekonomi kavramı altında genel ekonominin kapsamı içinde irdeleyen görüşlere rastlanmakla birlikte⁴ çoğunlukla, üretken olmayan faaliyetler genel ekonominin kapsamına dahil edilmemektedir, örneğin Birleşmiş Milletler; 1993 Millî Muhasebe Sistemi'nde (MHS) üretken olmayan faaliyetler, kişiler arasındaki gelir transferi şeklinde değerlendirilerek genel ekonominin kapsamı dışında bırakılmakta ve Gayri Safi Millî Hasıla (GSMH) hesaplamalarında dikkate alınmamaktadır.⁵ Çalışmamızda da bu yaklaşım benimsenerek hırsızlık, şantaj, haraç toplamak gibi üretken, olmayan faaliyetler genel ekonominin kapsamına dahil edilmeyecek ve ekonomik faaliyetler; kayıtlı ekonomik faaliyetler ile kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin toplamı olarak ele alınacak ve üretken olmayan faaliyetler dışında kalan, gelir/çıkardık elde etmeye yönelik her tür çalışma, etkinlik olarak tanımlanacaktır.

2. EKONOMİK FAALİYETLERİN TÜRLERİ

Klasik ekonomistler, ekonomik faaliyetleri; tarım, sanayi ve hizmetler kesiminde, kamu sektörü ve özel sektör tarafından, mal ve hizmet üretimine yönelik faaliyetlerle sınırlı tutmuştur. Bu düşünceye göre, genel olarak, tarım kesiminde doğal kaynaklar kullanılmakla, sanayi kesiminde sınavî üretim gerçekleştirilmekte, hizmetler kesiminde ise malların da üretimi ve devamlılığı sağlanmakta, finansal ve personel hizmetleri sunulmaktadır.

Ancak bu klasik tanım günümüzde, özellikle gelişmekte olan ülkelere, ekonomik yapının ve faaliyetlerin tümünü kapsayıp açıklamakta yetersiz kalmaktadır.⁶ Klasik tanım makro açıdan karşılaştırmalara olanak tanınması bakımından kullanışlı olmasına karşın, ekonomik faaliyetlerin ayrıntılı olarak irdelenmesinde ve ayırımında gerçekleri yansıtmamaktadır. Çünkü, gelişmekte olan ülkelere ekonomik faaliyetler günümüzde, yanyana ş'lmış farklı üretim sistemlerinde gerçekleştirilmekte, eşdeğışle ekonomi ikili bir yapı içinde gelişmektedir.⁷

Yine, yaşadığımız dönemde, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapısında, bir yandan modern üretim teknikleri, bankacılık düzeni ve modern

Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, *Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi*, İstanbul, 1996, s.10; Derek BLADES, "The Hidden Economy and National Accounts", *The OECD Observer*, Sayı No: 114, (January 1995), s.15.

UN, Economic and Social Council, Conference of European Statisticians, "Statistics of The Hidden Economy", Yayın No: 711, (25 September 1991), s.71.

⁴ Müberrat KIRAY, "Koordünasyonsuz Gelişme Enformel Sektörü Değışirdi", Rapor, (25 Ekim 1982), s.5.

Tahir BAŞTAYMAZ, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Enformel Sektörün Nitelikleri ve Önemi-İkili-İçin. Geleceğe Çevresel Koşullar", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1986, s. 114.

işletme organizasyonları vb. gelişmiş ülkelerin yapısal özelliklerine rastlanabileceği gibi diğer yandan aile ekonomisi, ilkel üretim teknikleri, geleneksel işletme organizasyonları vb. bu ülkelere özgü özelliklere rastlanabilmektedir.⁹

Ekonominin bu ikili ayrımını ifade etmekte, bazı sosyal bilimciler modern/geleneksel ikilemini kullanmışlardır.¹⁰ Buna göre modern kesimde, ileri teknoloji kullanılmakta, üretim karmaşık ve gelişkin organizasyonlarda gerçekleştirilmektedir. Geleneksel kesimde ise üretim tekniği kuru gelenekleri yansıtmakta, üretim bireysel olarak ya da aile birimi içinde gerçekleştirilmekte ve üretim çok sınırlı bir oto finansmana dayanmaktadır.¹¹ Geleneksel kesimdeki istihdam ise modern kesimde iş arama sürecinde kişiye ve ailesine geçimlik gelir sağlama fonksiyonunu üstlenmektedir.¹² Bu bağlamda geleneksel kesim, modern kesimin gelişmesiyle kendiliğinden ortadan kalkacaktır.¹³ Oysa ki günümüzde bu ikili ekonomik yapının ortadan kalkmadığı görülmüş ve bu yapıyı açıklamak üzere ekonomik faaliyetler kendi içinde yeni ve farklı ayrımlara tabi tutulmuştur.

Günümüzde bazı yazarlar tarafından ekonomik faaliyetler, kentsel ekonomik faaliyetler ve kırsal ekonomik faaliyetler şeklinde ayrılmakta, kentsel ekonomik faaliyetler ise yeni ayrımlara tabi tutulmaktadır.¹⁴ Örneğin, kentsel ekonomik faaliyetler, formal ekonomi ve enformel ekonomi olarak ikiye ayrılmakta, enformel ekonomi ise kendi içinde düzensiz ekonomi ve sosyal ekonomi olarak ayrılandırılmaktadır. Düzensiz ekonomi de, ilişkilerde değişim aracı olarak nakit kullanılmasına karşın, sosyal ekonomide nakit yerine diğer çıkarlar yoluyla ilişkiler sürdürülmektedir.¹⁵ Sosyal ekonomi kavramını ise, aile ekonomisi veya komünal ekonomi biçiminde tekrar içinde bölen yaklaşımlara da rastlıyoruz. Bu ayrımın göre aile ekonomisinde aile para ile satın alacağı malları kendi içinde üretirken, komünal ekonomi de ihtiyaç duyulan mallar belirli bir grupta üretilmektedir.

⁹ Vural SAVAŞ, *Kalkınma Ekonomisi*, İstanbul, 1986, s.20; Ergül HAN-Ayten Aygen KAYA, *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika*, Eskişehir, 1997, s.22; Ergül HAN, *Kalkınma Planlaması*, Eskişehir, 1995, s.9.

¹⁰ Ayhan AKTAR, *Kapitalizm Az Gelişmişlik ve Türkiye'de Küçük Sanayi*, Ala Yayınları, İstanbul, 1990, s.27.

¹¹ KIRAY, a.g.e., s.5.

¹² AKTAR, a.g.e., s.27.

¹³ Faime KARSLI, "Women and Outwork: The Export-Oriented Hand-Knitting Industry in Ankara". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ona Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991, s.3.

¹⁴ Çalışmamızda da benzer bir yaklaşımla ekonomik faaliyetler öncelikle kentsel ekonomik faaliyetler ve kırsal ekonomik faaliyetler olarak ikiye ayrılacak ve esas olarak kentsel ekonomik faaliyetler incelenerek, bu anlamda tanımsal kesim çalışmaları kapsam dışı bırakılacaktır.

¹⁵ Nuzret EKİN, *Kayıtdışı Ekonomi Enformel İstihdam*, İTO Yayın No: 1995-17, İstanbul, 1995, s.14.

Uluslararası Çalışma Örgütü-International Labour Office (ILO) ise kentsel ekonomik faaliyetleri, formal ekonomik faaliyetler ve enformel ekonomik faaliyetler olarak ikiye ayırmakta, formal ekonomik faaliyetleri; daha çok ithal ve sermaye yoğun teknoloji kullanan, yabancı işletmelerinde yer aldığı, ruhsat alımı gibi bürokratik prosedürü gerekli kılan piyasalarda faaliyet gösteren, nispeten büyük ölçekli işletmelerin faaliyetleri olarak değerlendirmektedir. Enformel ekonomik faaliyetler ise, yerli kaynaklar kullanan, çalışanların eğilim ve becerilerini resmi okul sistemi dışında kazandığı, emek yoğun ve uyarlanmış teknoloji kullanan, devlet denetimi altında olmayan ve yeni işletmelerin girişinin kolay olduğu rekabetçi piyasalarda faaliyet gösteren küçük ölçekli aile işletmelerinin faaliyetleri kapsamında değerlendirilmektedir.¹⁶

Bütün bu ayrımlar, ekonomik yapının ikili özelliğinin sonucunda, mal ve hizmet üretimi faaliyetlerinin farklı örgütleniş biçimlerini ve yapısal olarak farklı ekonomik kesimlerin (kimi zaman bölgelerin) yan yana bulunduğunu ortaya koymaktadır.¹⁷

Ülkemiz literatüründe ise ekonomik faaliyetler, formal ekonomik faaliyetler, enformel ekonomik faaliyetler, kayıtdışı ekonomi şeklinde¹⁸ ya da resmi ekonomik faaliyetler, gizli ekonomik faaliyetler vb.¹⁹ gibi farklı şekillerde ayrımlandırılmaktadır.

Çalışmamızda, kentsel ekonomik faaliyetler,²⁰ bir alt başlık altında daha ayrıntılı olarak açıklanacağı üzere, kayıtlı ekonomik faaliyetler ve

Şekil 1: Kentsel ekonomik faaliyetlerin ayrımı

¹⁶ Jacques CHARMES, "A Critical Review of Concepts, Definitions and Studies in The Informal Sector", *The Informal Sector Revised*, OECD Development Center Seminars, Paris, 1990, s.14; Gary FIELDS, "Labour Market Modelling and The Urban Informal Sector: Theory and Evidence", *The Informal Sector Revised*, OECD Development Center, Paris, 1990, s.51.

¹⁷ HAN-KAYA, a.g.e., s.47; HAN, a.g.e., s. 10.

¹⁸ Eamk SAPANCALI, "Sosyal Politika Açısından Kentsel Enformel Sektörün Analizi". *Kamu-İş*, Cilt No: 4, Sayı No: 1, (Ocak 1995), s.120.

¹⁹ ÖZSOYLÜ, a.g.e., s. 13.

²⁰ Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde "kentsel ekonomik faaliyetler" kavramı yerine sadece ekonomik faaliyetler" denilecektir.

kayıtdışı ekonomik faaliyetler olarak ikili bir ayırım temeline dayandırılacak, enformel ekonomik faaliyetler ise kayıtdışı ekonomik faaliyetler içinde ele alınarak incelenmeye çalışılacaktır.

Ancak belirtilmesi gerekir ki; literatürde ekonomik faaliyetler, esas olarak, formel (resmi) olup olmamasına göre formel ekonomik faaliyetler ve enformel ekonomik faaliyetler olarak ikiye ayrılmakta ve yeraltı ekonomisi faaliyetleri ile kayıtdışı ekonomik faaliyetler, enformel ekonomik faaliyetlerin içinde incelenmektedir.²¹ Bu yaklaşımda, resmi olmayan anlamındaki enformellik kaynağına göre iki türe ayrılmaktadır. Birinci olarak yasal tarafından düzenlenmemiş, yasalara boşluklarından yararlanan ve bu anlamda yasal korumadan da yararlanamayan küçük girişimlerin yarattığı enformellikten söz edilmekte ve buradaki enformelliğin, bu faaliyetlerde bulunanların hükümet düzenlemeleri hakkında bilgisiz oluşlarından, vergilendirilebilir gelirlerini beyan etme ve yasal çalışma için gerekli izinleri sağlama konusundaki yetersizliklerinden kaynaklandığı söylenilmektedir. Bu anlamdaki enformelleşme için enformel sektör terimi kullanılmaktadır, ikinci olarak ise, sadece küçük girişimlerde değil; küçük büyük bütün girişimlerin mali, sosyal, teknik, yasal düzenlemelerden kaçınma amacıyla kurulların dışına taşınmasından kaynaklanan bir enformellikten söz edilmektedir. Bu anlamdaki enformelleşme için ise enformel ekonomi terimi kullanılmaktadır.²² Yine bu yaklaşımla; enformel ekonomi, ekonominin iktisadi boyutunu analiz etmeye yönelik ve ekonominin tümünde, sisteme dahil olmayan kayıpları ortaya koymayı amaçlayan, vergi ve bilgi vermekten kaçınmaya yönelik uygulamalar olarak tanımlanmaktadır.²³ Bu yaklaşımla enformel ekonomi, enformel sektör ile yeraltı ekonomisi faaliyetlerini kapsayan üst bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışmamızda ise, bu yaklaşımdaki enformel ekonomi terimi yerine kayıtdışı ekonomik faaliyetler, enformel sektör terimi yerine ise enformel ekonomik faaliyetler terimi kullanılacaktır. Çünkü bizce, gerek yeraltı ekonomisi faaliyetlerinde, gerekse enformel ekonomik faaliyetlerde tek ortak özellik her ikisinin de kayıt altına alınmamasıdır.

2.1. Kayıtlı Ekonomik Faaliyetler

Kayıtlı ekonomik faaliyetler; daha çok ithal ve sermaye yoğun teknoloji kullanan, yabancı işletmelerin de yer aldığı, ruhsat alımı gibi

²¹ Aynı yöndeki görüşler için Bkz. Raffaele DE GRAZIA, *Clandestine Employment*, ILO, Geneva, 1982, s.8; EKİN, a.g.e., s. 13.

²² Henry STUART, "The Working Unemployment: Perspectives on The Informal Economy and Unemployment". *Sociological Review*, (August 1982), s.462.

²³ EKİN, a.g.e., s. 11.

bürokratik prosedürü gerekli kılan piyasalarda faaliyet gösteren, nispeten büyük ölçekli işletmelerin faaliyetleri olarak değerlendirilmektedir.²⁴ Bu faaliyetler kamuya; malların üretimi ve değişimini içeren, devletin düzenleyici ve denetleyici kurallarının uygulandığı, istatistiksel olarak ölçülebilen, gelir elde etmeye yönelik, mali otoriteler ve sosyal güvenlik kuruluşlarına kayıtlı bu anlamda resmi ekonomik birimlerce yapılan ekonomik faaliyetler olarak da tanımlanabilir. Bu çerçevede kayıtlı ekonomik faaliyetler, sanayi ve hizmetler kesiminde, kamu sektörü ve özel sektör tarafından mal ve hizmet üretimine yönelik tüm faaliyetleri kapsayacaktır.

2.2. Kayıtdışı Ekonomik Faaliyetler

Dünyada ve ülkemizde kayıtdışı ekonomik faaliyetler bugüne dek, farklı açılardan ve farklı amaçlarla ele alınmış, sonuçta aynı unsurları barındıran ortak bir tanıma ulaşılamamıştır.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler, içerik olarak çok geniş bir alanı kapsadığı için, konuyu ele alanların öncelikleri ile ilgili olarak anlam değişikliğine uğrayabilmektedir. Bu nedenle kayıtdışı ekonomik faaliyetler ile ilgili çalışmalarda ortaya çıkan belki de ilk güçlük, çok boyutlu ve değişik faaliyetleri kapsayan bu olgunun tanımlanması anlamında yaşanır.²⁵

Sosyal politikeler genel olarak, kişiler arası ilişkiler ve kişilerin devletle ilişkilerinde ortaya çıkan duruma işaret etmekte, konuya daha çok sosyal koruma yönünden yaklaşmaktadır.²⁶

Maliyeciler ve Nusret EKİN, Osman ALTUĞ gibi bazı sosyal politikeler ise konuya daha çok, kayıtdışı ekonominin boyutları, vergi kayıp ve kaçakları yönünden yaklaşmaktadır. Bu bakış açısı ile kayıtdışı ekonomik faaliyetler; resmi kayıtlara girmeyen ve belgelendirilmeyen, yani ulusal muhasebe kayıtlarında görülmeyen ve GSMH büyüklüklerine yansımaya, sonuçta vergilendirilmeyen tüm ekonomik faaliyetler olarak nitelendirilebilmektedir.²⁷ Ancak, bu tanımdan hareket edilirse, yasal olarak vergi

²⁴ CHARMES, a.g.e., s. 14; FIELDS, a.g.e., s.51; BAŞTAYMAZ, a.g.e., s.99; Zafer YOLDAŞEV, *Gelişmiş Piyasa Ekonomilerinde İşsizlik, İstihdam Politikaları ve Verilebilecek Öneriler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, s.76.

- Nefiye YAMAK, "Türkiyede Kayıtdışı Ekonominin Büyüklüğü", *İşletme-Finans*, Sayı No:126, (Eylül 1996), s.17.

²⁵ Şinasi AYDEMİR, *Türkiyede Kayıtdışı Ekonomi (Vergi Açıklık Ulaştırma Önerisi)*, İstanbul, 1995, s.9.

²⁶ Sadık KIRBAŞ, *Kayıtdışı Ekonomi; Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Yolları*, TESAV Toplumal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayın No:9, İstanbul, 1995, s.4; Ahmet Faıl ÖZSOYLU, "Kayıtdışı Ekonominin Ekileni-Kim Kazanıyor Kim Kaybediyor?", TOBB Ekonomik Forum, Sayı No:2, (Şubat 1994), s.91; Türkmən DİRDİYOĞ, "Türkiye'nin Kayıtdışı Ekonominin Thmini", *Türkiye İktisat Dergisi*, Sayı No:14, 1993 s.54; AYDEMİR, a.g.e., s.9; ÖZSOYLU, a.g.e. s.10; Adil TEMEL, Ayşe Gül ŞİMŞEK ve Kuddusi YAZIC, "Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türkiye Ekonomisindeki Büyüklüğü", *İşletme-Finans*, Sayı No. 104, (Kasım 1994), s.10; İsmail KILINÇ, "Kayıtdışı Ekonomi", *Cumhuriyet*, (18 Ağustos 1994), s.2.

dışı kalan kayıtlı faaliyetler, örneğin; menkul sermaye iradı; devletin borçlanabilmesini kolaylaştırabilmek için vergilendirmeme biçimindeki özendirmelemleri sonucunda, kayıtdışıya yol açabilecektir. Benzer şekilde yasal olarak vergi dışı kalan ve kayıtdışı da olan istisna ve muafiyetler, örneğin; Vergi Kanunumuzun 9. maddesinde sözü edilen ve gelir vergisinden muaf bırakılan²¹ esnafın faaliyetleri; kayıtdışı ekonomik faaliyetler kapsamında değerlendirilebilecektir.²² Görüldüğü gibi devlet, düşük gelirli kesimin korunması gibi sosyal, vergi toplama maliyetinin toplanacak vergiden fazla olması ya da yatırımları artırmak gibi ekonomik gerekçelerle, toplayacağı vergilerden vazgeçebilmektedir.²³

Amaç; kayıtdışı ekonominin parasal büyüklüğünü tespit etmek değil ise ve yasaların öngördüğü edimler yerine getirilmiş ise, eşdeğışle elde edilen gelirler yasal olarak kayıt dışında kalmış ise, menkul sermaye iradı, istisna ve muafiyetler vb. kayıtdışı gelirler, kayıtdışı ekonomik faaliyetler olarak ele alınmamalıdır.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin tanımında tartışmalı ve bazen de anlaşılmayan yönlerin bulunmasının bir başka nedeni de, tamamı oluşturan kavramların çok çeşitli ve değışebilen bir şekilde kullanılmasıdır. Kayıtdışı ekonomi terimi Anglo-Sakson literatüründe aralarındaki bazı nüanslar ayrı tutulacak olursa, yeraltı ekonomisi(underground economy), gölge ekonomisi(shadow economy), ikincil ekonomi(second economy), enformel ekonomirininformal economy), saklı ekonomi(hidden economy) gibi çok farklı kavramlarla ifade edilmektedir, ülkemizde de buna koçut olarak konuşma ve yazı dilimizde yine aralarındaki bazı nüanslar ayrı tutularak, yeraltı ekonomisi, illegal ekonomi, kara ekonomi, resmi olmayan ekonomi, vergi dışı ekonomi gibi farklı kavramlar kullanılmaktadır. Ancak aynı anlamda kullanılan kavramların her birisi tek başına ele alındığında kayıtdışı ekonomi kavramını tam olarak açıklamakta yetersiz kalmakta ya da çağırştırdıkları bizim anladığımız anlamdaki kayıtdışı ekonomi kavramına denk düşmemektedir. Örneğin; yeraltı ekonomisi, illegal ekonomi veya kara ekonomi kavramları daha çok, uyuşturucu, silah kaçakçılığı gibi yasadışı faaliyetleri, vergi dışı ekonomi kavramı da sadece vergilendirilmemiş faaliyetleri çağırştırmaktadır. Kapsamı içinde yer almakla birlikte bu kavramlar kayıtdışı ekonominin tamamını değil sadece belirli parçalarını açıklamaktadır.²⁴

²¹ Bkz. Osman Selim KOCAOĞLU, Gerekeçli Türk Vergi Kanunları, İstanbul, 1993, s.59.

²² KIRBAŞ, a.g.e., s.4. Benzer şekilde literatürde götüni usulde vergilendirilen gelir vergisi mükelleflerinin faaliyetlerinden elde ettikleri gelirin, vergilendirilmeyen kısmı da kayıtdışı ekonomik faaliyetler içinde değerlendirilebilmektedir. Bkz. KIRBAŞ, a.g.e., s.14.

²³ Ülker TÜPTAŞ, Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri, Türkiye Esnaf-Sanatkarlar ve Küçük Sanayi Araştırma Enstitüsü Yayınları No:26, Ankara, 1998, s.1.

²⁴ AYDEMİR, a.g.e., s.8.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin tanımının, uluslararası çalışmalarda kullanılmak üzere, geliştirilmesi amacıyla Uluslararası Çalışma Örgütü-International Labour Office (ILO), Birleşmiş Milletler-United Nations (BM), Avrupa Toplulukları İstatistik Ofisi-Statistical Office of European Communities (EUROSTAT), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı-Organization for Economic Co-Operation and Development (OECD) gibi kuruluşlar da çalışmalar yapmıştır ve yapmaktadır. Bu tanımların standardizasyonu için ayrıca ortak çalışmalarda yürütülmektedir.²⁵

BM, kayıtdışı ekonomik faaliyetleri; saklanmış üretim (concealed production) ve yasadışı üretime (illegal production) yönelik faaliyetlerin üretim sınırları içindeki bölümünün²⁶ toplamı olarak ele almıştır. Saklanmış üretim; ekonomik anlamda üretken, belirli standart ve kuralları yerine getiren, ancak kasıtlı olarak kamu otoritelerinden kaçırılan faaliyetler şeklinde tanımlanmıştır. İlegal üretimin tanımı ise satışı veya sahip olunması kanunen yasak olan mal ve hizmetlerin üretimi olarak yapılmıştır.²⁷

EUROSTAT ise, kayıtdışı ekonomik faaliyetleri; kara ekonomi ve yasal olmayan ekonominin toplamı olarak ele almıştır. Kara ekonomi; resmi veya gayri resmi ekonomik birimlerin yasal ancak beyan edilmemiş üretim faaliyetleri şeklinde tanımlanmıştır.²⁸ Yasal olmayan ekonomi ise, ticaretin hukuksal alanı içinde tanımlanan yasal tüzük ve nizamları, kuralları bozarak gerçekleştirilen üretken faaliyetler olarak tanımlanmaktadır.²⁹

Ancak, kayıtdışı ekonomik faaliyetler ile ilgili, her zaman ve her yerde geçerli olacak bir çerçeve çizmenin olanaksızlığı ve tek bir tanımla yetmenin yanlış sonuçlara yol açabileceği üzerine genel bir kanı oluşmuş durumdadır. Özellikle ampirik çalışmalarda araştırmanın hedefine göre tanım ve ölçüt seçilmesinin en doğru yaklaşım olacağı ileri sürülmektedir. Bu nedenle ki, kayıtdışı ekonomik faaliyetler ile ilgili çalışmaların çoğunda somut bir tanımdan çok bu tür faaliyetlerin neler olduğu belirlenerek konunun

²⁵ KOÇOĞLU, a.g.e., s.34.

²⁶ BM'nin üretken olmayan ve yasadışı üretime(İlegal production) yönelik faaliyetler kapsamında değerlendirilen, hırsızlık, şantaj, hıncı toplamak gibi faaliyetleri kişiler arası gelir transferi şeklinde değerlendiren genel ekonominin kapsamına dahil etmediğini daha önce belirttik. BM benzer şekilde "u tür faaliyetleri üretim sınırları dışında kabul ederek kayıtdışı ekonomik faaliyetler kapsamına da almıştır.

²⁷ 'İlegal Production and Concealed Production', Conference of European Statisticians, 'Work Session on Statistics of Hidden and Informal Economy, Geneva, 1991, s.19. Kayıtdışı ekonomik faaliyetler ILO ve OECD tarafından benzer şekilde tanımlanmıştır.

²⁸ 'Review of Concepts and Definitions for use in Statistics of the Hidden and Informal Economy', Organization for Economic Co-Operation and Development, Joint OECD/UNEP Meeting of National Accounts Experts, STD/NA/93/2, s. 10.

²⁹ KOÇOĞLU, a.g.e., s.39.

sınırlarının çizilmesi yönünde bir eğilim belirlemektedir.³⁷ Bu bağlamda kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin tanımında, vergi kaçakçılığı, faturasız alışveriş, haksız yere muafiyet, indirim ya da sübvansiyonlardan faydalanma, sigortasız çalışma, kaçakçılık, uyuşturucu ticareti, falcılık vb.³⁸ faaliyetler kapsama alınarak konunun sınırları belirlenmektedir.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler için yapılmış olan tanımlar ise genel olarak dört temel kritere dayanmaktadır. Bunlar;

- i- Yasadışılık kriteri
- ii- Ahlaka aykırılık kriteri
- iii- İstatistiksel olarak ölçülemezlik kriteri
- iv- Gelir sağlama kriteridir.³⁹

Yasadışılık kriteri: Faaliyetlerin yasal olması bir ülkede yürürlükte olan hukuk kurallarına uygun olup olmaması ile tespit edilir. Ancak yasadışılık, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin kesin sınırlarını belirlemez, eşdeğışle yasal olan faaliyetler kayıtlı ekonomik faaliyetlerdir, yasadışı olan faaliyetler kayıtdışı ekonomik faaliyetlerdir şeklinde kesin bir genellemeye gidilemez. Buna karşın, yasadışı olan her türlü ekonomik faaliyet, kayıtdışı ekonomik faaliyetler içinde incelenmelidir.

Ahlaka aykırılık kriteri: Ekonomik faaliyetler yasal olsalar bile bir toplumda geçerli ahlaki normlara uygun olmayabilir. Örneğın bilerek yanlış ya da yalan beyanlarla tüketicilerin aldatılmasına dayalı ticaret bu kritere göre kayıtdışı ekonomik faaliyettir.⁴⁰ Ancak, yasadışılık ve ahlaka aykırılık kanımızca kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin kesin sınırlarını belirlemez. „Çünkü, enformel ekonomik faaliyetlerde kendi hesabına çalışanları bu kriterler ile kayıtdışı ekonomik faaliyetler içinde değerlendirilmesi tartışmalıdır, örneğın seyyar satıcıların yasalara aykırı olarak çalıştıklarını ve ahlaka aykırı faaliyetlerde bulduklarını söylemek mümkün değildir. „Çünkü, seyyar satıcıların bir kısmı götürü usulden vergi ödeyerek veya belediyelerin göstermiş olduğu alanlarda belirli bir işgalیه parası vererek çalışmaktadırlar. Hatta büyük bir kısmı ülkemizde yasalarda vergiden muaf bırakılmıştır.⁴¹

³⁷ Şemsa ÖZAR, "Kerkesen Kayıtdışı Kesimde İstihdam Sorununa Yaklaşım ve Bir Önsaha Araştırması", Ödüt Gelişme Dergisi, Cilt No: 23, Sayı No:4, 19%, s.514; Kurvet LORDOĞLU-Şemsa ÖZAR, "Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler", Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler. Friedrich Ebert Vakfı Yayın, İstanbul. 1998, s.8.

³⁸ Kayıtdışı ekonomik faaliyetler denildiğinde genellikle yeraltına kaymış hiç de masum olmayan faaliyetler anlaşılmakta birlikte literatürde bazı yazarlar tarafından belirlenen ve şelf servis ekonomisi olarak adlandırılan komşuya yardım, çocuk babcılığı gibi menfaat gözetmekzsin dostluk ve ahbablık çerçevesinde ihtiyaçları gidermeye yönelik yapılan bazı masum faaliyetlerde kayıtdışı ekonomik faaliyetler içerisinde sayılabilmektedir. Bkz. ÖZSOYLU, a.g.e., s.13.

³⁹ ÖZSOYLU, a.g.e., s.10-12; SAPANCALI, a.g.e. s.123.

⁴⁰ ÖZSOYLU, a.g.e., s.11.

⁴¹ SAPANCALI, a.g.e., s.124.

İstatistiksel olarak ölçülemezlik kriteri: Bu kritere göre faaliyetler yasal ya da yasalara aykırı olsun, eğer muhasebe teknikleri çerçevesinde ölçülemiyor ya da ölçülebiliyor fakat belli bir dönemde ölçülememiş ise, kayıtdışı ekonomik faaliyet sayılırlar. Buna göre enformel ekonomik faaliyetler de kayıtdışı ekonomik faaliyetler arasında sayılmaktadır. Ancak, enformel ekonomik faaliyetlerde çalışan insanlarla kaçakçılık, tefecilik, kalpazanlık yapan kişileri, salt her iki grubunda yaptıkları faaliyetler istatistiksel olarak ölçülemediği için aynı kavram altında değerlendirmek güçtür. Kaldı ki BM, 1993 SNA'sında yeraltı ekonomisi faaliyetlerinin dahi etkin ve kapsamlı bir şekilde ölçümünün yapılabileceğini belirtmiştir.⁴²

Gelir sağlama kriteri: Bu kritere göre ise bir faaliyetin kayıtdışı ekonomik faaliyet olabilmesi için gelir ya da karşılık elde ediliyor olması gerekir. Buna göre enformel ekonomik faaliyetler genel olarak kayıtdışı ekonomik faaliyetler içerisinde girecektir. Oysa, enformel ekonomik faaliyetlerde çalışanlar ile diğer kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde bulunanlar arasında elde edilen gelir bakımından büyük farklar bulunmaktadır. Enformel ekonomik faaliyetlerde kendi hesabına çalışanlar ya da ücretli çalışanların elde ettikleri gelir ancak kendileri ve ailelerinin geçimini sağlayacak kadar olurken, diğer taraftan yeraltı ekonomisi faaliyetlerinde bulunarak elde edilen gelirler ise çok büyük rakamlara ulaşmaktadır. Bu nedenle, enformel ekonomik faaliyetlerin, sadece istatistiksel olarak ölçülememesinden dolayı yeraltı ekonomisi ile birlikte değerlendirilmesinin yanlış olduğunu düşünüy-
oruz. Yine de enformel ekonomik faaliyetler ile yeraltı ekonomisi faaliyetlerinin, gelir elde etme ve ölçülemezlik kriterleri ile kayıtdışı ekonomik faaliyetler içinde yer aldığını söylemeliyiz. Bu nedenle her iki kavram çalışmamızda, zorunlu olarak, kayıtdışı ekonomik faaliyetler kapsamında birlikte irdelenecektir.

Çalışmamızda kayıtdışı ekonomik faaliyetler; devletin denetleyici ve düzenleyici kurallarının uygulanmadığı, gelir elde etmeye yönelik, istatistiksel olarak ölçülemeyen,⁴³ bu nedenle de GSMH hesaplamalarına yansımayan⁴⁴ gelir elde etmeye yönelik, mali otoriteler veya sosyal güvenlik kuruluşlarında kaydı olmayan bu anlamda gayri-resmi ekonomik birimlerce yapılan ekonomik faaliyetler olarak tanımlanacaktır. Yine bu çalışmada "nformel ekonomik faaliyetler ile yeraltı ekonomisi faaliyetleri Öncelikle yasadışılık ve ahlaka aykırılık kriteri göz önüne alınarak ayrımlaştırılacaktır. „Çünkü bizce, enformel ekonomik faaliyetlerde, yeraltı ekonomisi faaliyetlerinden farklı olarak faaliyetin kendisi yasaklanmamış, sadece faaliyet illegal Production and Concealed Production", a.g.e., s.43.

Enformel ekonomik faaliyetler DIE'nin düzenli bir şekilde yapılmış olduğu "Hanehalkı İlgücü Anketi" sonuçlarında Tespit/tahrin edilebilmekte ancak yer altı ekonomisi faaliyetleri anketlerle de "sa tespit edilememektedir.

I ⁴⁴ TOPTAŞ, a.g.e., s.1.

yasaların öngördüğü şekilde yapılmamıştır ya da yasal herhangi bir düzenleme mevcut değildir. Eşdeğışle, enformel ekonomik faaliyetlerde yasadışlık değil, kuraldışlık söz konusudur. Oysa, yeraltı ekonomisi faaliyetlerinde faaliyetin yasaların öngördüğü şekilde yapılmaması (kuraldışlık) değil, faaliyetin kendisinin yasaklanmış olması (yasadışlık) söz konusudur. Aynı şekilde yeraltı ekonomisi faaliyetlerinde ahlaka aykırılığın bulunduğunu söylemek mümkün iken enformel ekonomik faaliyetlerin ahlaka aykırılığından söz etmek güçtür.

2.2.1. Enformel Ekonomik Faaliyetler

Resmi olmayan, standart dışı anlamına karşılık gelen enformel sözcüğü⁴⁵ Dünyada ekonomik kalkınma yazınında ilk kez 1970'li yılların başında⁴⁶ önce Keith HART tarafından kullanılmış, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Dünya İstihdam Programı ve bu program kapsamında yayınlanan Kenya Raporu ile de işlerlik kazanmıştır.⁴⁷ Ancak, her ülkenin kendine Özgü koşullar nedeniyle enformel ekonomik faaliyetlerin kapsamında, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde de olduğu gibi uluslararası düzeyde bir fikir birliğine vanlamamıştır. Enformel ekonomik faaliyetlerde bulunanlar bazen kentsel yoksul olarak da adlandırılabilirler, yol, su, elektrik vb. kentsel refah imkanlarından en az yararlanan, düşük gelirli hane halkları şeklinde ifade edilmiş, böylece bu kişilerin istihdam yapılarıyla sosyal yapıları birlikte nitelendirilmişin'. Bazen ek enformel ekonomik faaliyetlerin genel ekonominin içinde olup olmadığı tartışılmış⁴⁸ ya da işsizlik ve eksik istihdamla ilişkilendirilmiştir.⁴⁹

Uluslararası literatürde az gelişmiş ülkelerde sanayi ve hizmetler sektörlerinde iş bulamayan ve yeterli gelir elde edemeyen kentsel işsizlerin yaşamlarını sürdürebilmekte çoğu kez tek seçeneği olarak görülen enformel ekonomik faaliyetler, 1970'lerde ekonomi politikerlerince istihdam ve büyümeyi olumlu yönde etkileyen bir faaliyet türü olarak görülmeye başlanmıştır.⁵⁰

1980'lerde ise, enformel ekonomik faaliyetlerin kayıtlı ekonomik faaliyetlerle ilişkileri ve ihracat potansiyeli üzerinde durularak, bu kesimin devletin düzenleme ve denetleme alanı dışında faaliyet göstermesinin üretim

⁴⁵ İngilizce Türkçe Çağdaş İş Dünyası Sözlüğü, Cık No: 1, İstanbul, 1996, s.461.

⁴⁶ Yasemin GÜNGÖR, "Enformel Sektör, Enformel İstihdam Biçimleri ve Ekonomide Pnformelleşme Eğilimleri, İktisat Dergisi, (Ağustos-Eylül 1997), s.58; KOÇOĞLU, a.g.e., s.1.

⁴⁷ CHARMES, a.g.e., s.10-12.

⁴⁸ Yasemin YÜCESOY GÜNGÖR, "Enformel Sektör, Enformel İstihdam ve Enformel Ekonomi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü, 1993, s.7.

⁴⁹ CHARMES, a.g.e., s.11.

⁵⁰ ÖZAR, a.g.e., s.510.

maliyetlerini düşürdüğü, birçok kayıtlı kesim işletmesinin, özellikle dış piyasalarda rekabet gücünü arttırabilmek amacıyla, düşük maliyetle üretim yapan enformel ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmelerle ilişki içinde olduğu düşünceleri ağrılık kazanmaya başladı. Bu kapsamda, enformel ekonomik faaliyetlere daha çok, esnek uzmanlaşma ve ihracata dönük gelişme politikaları çerçevesinde yer verildi.⁵¹

Tarihsel gelişiminden de anlaşılabilirleği gibi, enformel ekonomik faaliyetler, içerik olarak geniş bir alanı kapsadığı için konuyu ele alanların öncelikleri ile ilgili olarak anlam değişikliğine uğrayabilmekte ve sınırlar kesin olarak belirlenemediğı eşdeğişle ölçülemediğı için, değişik bakış açıları ile farklı tanımlar yapılabilmektedir. Genel olarak ise, ekonomik faaliyetler fonnel ve enformel olarak ikiye ayrılmakta ve enformel ekonomik faaliyetlerin, formel ekonomik faaliyetler dışında kalan faaliyetleri kapsadığı söylenilmektedir.

Enformel ekonomik faaliyetler, esas olarak küçük ölçekli bir biçimde, aile içinde ya da arkadaşlar, komşular arasında, genel olarak tam gün süreli değil kısmi süreli olarak, nakit veya sosyal birtakım menfaatler karşılığında yapılan mal ve hizmet üretim ve ticaretini kapsamakta⁵² ve bu faaliyetler hukuki bakımdan yasalardan bir anlamda yasadışı olana kadar geniş bir yelpazede yer almaktadır. Bu faaliyetler resmi muhasebe sistemine girmeyen, ekonomik ölçüm teknikleri ile kayıt altına alınmayan gayri resmi ekonomik faaliyetlerdir.⁵³ Tüm bu özellikleri yüzünden de enformel ekonomik faaliyetler tam olarak saptanılmamaktadır.⁵⁴

Enformel ekonomik faaliyetler hukuken statüsü tanımlanmamış olan ya da hukuken statüsü tanınmış olsa da kurallara uygun işlemeyerek kuraldışı konuma düşen ve böylece kurumsallaşamayan bir yapı arz eden üretim ve Çalışma ilişkileri alanını içerir.⁵⁵ Enformel ekonomik faaliyetler kavramı, ekonominin kuraldışı, standart dışı ve uyumsuz parçasını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Kavram geliştirmekte olan ülkelerde modern çalışma Viskülerinin ve kapitalist girişimin birincil amacı olan "kar güdüsü" dışında işleyen; birincil amacı istihdam ve geçimlik gelir yaratmak olan, kat emek ve

Aynı BOZKIR, "Enformel Sektörün İstihdam Yapısındaki Geçişgenlik Özelliği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü, 1993, s.24.

⁵¹ Harold LUBEL, The Informal Sector in The 1980's and 1990's, OECD Development Centre, 1991, s.18.

⁵² STUART, a.g.e., s.461.

⁵⁴

Alejandro PORTES, The Informal Economy, New York, 1989, s.26.

.. Yasemin GÜNGÖR, "Kurumsallaşamamış (Enformel Sektör) İşgücünü belirlemede Kullanılan Ölçütler ve Türkiye'de Kurumsallaşamamış Sektör İşgücü Üzerine Bir Deneme", Toplum ve Bilim, "yıNo:66, 1995, s.203.

sermayenin, büyük ölçüde aile ve geleneksel çalışma ilişkilerinin egemen olduğu, basit iş örgütlenmesine dayalı üretim biçimlerini ifade etmek üzere ekonomik kalkınma terminolojisine girmiştir. Enformel ekonomik faaliyetler kavramı, üretim biçimlerini ifade etmek kadar, bu faaliyetlerde çalışan işgücünü ayırmak ve tanımlamak için de kullanılmıştır.⁵⁴

Enformel ekonomik faaliyetler; formel yapının kapsamadığı boşluklardan yararlanan, herhangi bir yerde kaydı bulunmayan, vergileme bakımından izlenemeyen, yasalar tarafından düzenlenmemiş, bu anlamda yasal korumadan yararlanamayan ekonomik faaliyetleri içermektedir.⁵⁵

ILO; enformel ekonomik faaliyetleri, kayıtlı olmama kriterine göre tanımlamaktadır. ILO'ya göre enformel ekonomik faaliyetler, temel amacı ilgili kişilere istihdam ve gelir yaratmak olan, mal ve hizmet üretilmesiyle uğraşan ekonomik birimleri karakterize etmektedir. Bu üniteler, tipik olarak küçük organizasyonla çalışan üretim faktörlerinden sermaye ve işgücü arasında çok küçük veya hiç farklılık göstermeyen, küçük ölçekli birimleri göstermektedir.⁵⁶ işgücü ilişkileri ise genelde resmi ve garantili bir iş sözleşmesi yerine sosyal, kişisel ve akraba ilişkilerine dayanan ilişkiler şeklindedir.⁵⁷

EUROSTAT ise enformel ekonomik faaliyetleri, mali otoriteler veya sosyal güvenlik kuruluşları kayıtlarında bulunmayan gayri-resmi ekonomik birimlerin faaliyetleri olarak tanımlamaktadır.⁵⁸

Enformel ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmeler; mali otoriteler ve sosyal güvenlik kuruluşları kayıtlarında bulunmayan⁵⁹ birincil amacı ilgili kişilere istihdam ve geçimlik gelir yaratmak olan, basit iş örgütlenmelerine dayalı, küçük ölçekli, ekonomik birimlerdir.⁶⁰ Tanımda kullanılan küçük ölçekli ekonomik birimler ifadesi ise genellikle niceliksel bir kriter

⁵⁴ Enformel Ekonomik Faaliyetler kavramını ilk kez kullanan Keith HART'ın kavramı, hızlı kentleşme sonucu kentlere göç eden, niteliksiz olan ve modern kesimde iş bulmadığı için vesimsiz veya düşük verimli, sürekli, düşük gelirli işlerde, daha çok kendi hesabına çalışan işgücü kesimini, modern kesimdeki diğer işgücünden ayırmak amacıyla kullandığı görülmektedir. İkt. Keith HART, "Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana", The Journal of Modern African Studies, Volume 2, No: 1, 1973.

⁵⁵ Mustafa AÇIKALIN, "Kara Ekonomi", Maliye Dergisi, Sayı No:70, (Temmuz-Ağustos 1984), s.69.

⁵⁶ KOÇOĞLU, a.g.e., s.25.

⁵⁷ KOÇOĞLU, a.g.e., s.25.

⁵⁸ "Review of Concepts and Definitions for use in Statistics of The Hidden and Informal Economy", Organization for Economic Co-Operation and Development, Joint OECD/UNECE Meeting of National Accounts Experts, STD/NA(93)2, s. 10.

⁵⁹ "Review of Concepts and Definitions for use in Statistics of The Hidden and Informal Economy", a.g.e., s.73.

⁶⁰ Farid un DIN AHMAD, "Study on Unorganized/Unprotected Workers in Pakistan", Labour Laws Working Paper, I.L.O.-ARPLA, Bangkok, 1990, s.80.

paklanmakta ve kimi zaman beş⁶¹ kimi zaman da on⁶² kişiden az çalışanı bulunan işletmeler enformel işletme olarak kabul edilebilmektedir. Ancak çalışan kişi sayısına işletme sahibinin ya da ücretsiz aile işçilerinin dahil edilip edilmeyeceği konusunda literatürde bir görüş birliğine varılabilmeyeceği de görülmektedir. Bunun yanı sıra enformel ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmelerin genci özellikleri olarak; yasal ya da idari düzenlemeler dışındaki uygulamalar, aile üyelerinin istihdamı, belirli olmayan çalışma ve gün saatleri, nihai tüketim için üretim,⁶³ çalışanların temel eğitim süresinden az eğitim görmüş olmaları, belirli faaliyetler için elektrik enerjisinin kullanılmaması ve faaliyetin yan sürekli olması da sayılmaktadır.⁶⁴

ILO, 1987'deki 14. Çalışma İstatistikleri Uluslararası Konferansı'nda çeşitli tanımlardan, uygun bir senteze ulaşmak amacıyla, uluslararası karşılaştırmaların yapılabilmesine de olanak sağlayacak bazı öneriler sunmuştur.⁶⁵ Bu çerçevede enformel ekonomik faaliyetler; kayıtsız işletmeler ile kayıtlı olmasına rağmen kayıtsız işletmelerle benzer karakterli girişimlerde bulunan işletmelerin faaliyetlerini kapsamaktadır. Benzer karakterler ise; örgütlülük düzeyi, faaliyet ölçeği ve teknoloji düzeyi ile belirlenmektedir. Örgütlülük düzeyi, üretimin örgütlenmesi ve yönetim tarzı ile⁶⁶ ya da bir sosyal güvenlik sistemine üyelik ile. Faaliyet ölçeği, düzenli işçi sayısı ile. Teknoloji düzeyi, imalat girişimlerinde enerji kaynağının türüne ve imalat dışı girişimlerde de, gereksinilen nitelik düzeyi temel alınarak tanımlanmaktadır.⁶⁷

Enformel ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmeler, devlet denetimi altında olmayan ve yeni işletmelerin girişinin kolay olduğu rekabetçi piyasalarda faaliyet gösterirler,⁶⁸ emek yoğun ve genellikle uyarlanmış teknoloji kullanıcılar.⁶⁹ Küçük bir yatırım gerektiren, ihtisaslaşmanın hemen hiç olmadığı,⁷⁰ esas olarak üretime büyükçe bir katkı sağlamayan faaliyetlerde bulunurlar.⁷¹

Enformel ekonomik faaliyetleri, çalışmamız açısından, yukarıdaki belliklerinden hareketle; birincil amacı ilgili kişilere istihdam ve geçimlik

⁶¹ PIELDS, a.g.e., s.64.

CHARMES, a.g.e., s. 13.

LUBELL, a.g.e., s.27.

⁶² CHARMES, a.g.e., s. 13.

⁶³ CHARMES, a.g.e., s.11.

⁶⁴ ÖZSOY, a.g.e., s.6.

⁶⁵ CHARMES, a.g.e., s. 15.

⁶⁶ AŞTAYMAZ, a.g.e., s.UO.

⁶⁷ AŞTAYMAZ, a.g.e., s.109.

⁶⁸ Senoer AYATA, Kapitalizm ve Küçük Üreticilik, Ankara, 1987, s.59.

KIRAY, a.g.e., s.5.

gelir yaratmak olan, basit iş örgütlenmesine dayalı, devlet denetimi altında olmayan piyasalarda faaliyet gösteren, küçük ölçekli, gayri-resmi ekonomik birimlerin; herhangi bir yerde kaydı bulunmayan, vergileme bakımından izlenemeyen, yasalar tarafından düzenlenmemiş, bu anlamda yasal korumadan yararlanamayan ekonomik faaliyetleri olarak tanımlanacaktır.

2.2.2. Yeraltı Ekonomisi Faaliyetleri

Yeraltı ekonomisi faaliyetlerini bir ülkede geçerli hukuk ve ahlak kurallarına aykırı faaliyetler olarak tanımlamak mümkündür.⁷⁴ Burada önemli olan, faaliyetin yasalara öngördüğü şekilde yapılmaması (kuraldışı) değil, faaliyetin kendisinin yasaklanmış olması (yasadsızlık)dır.⁷⁵ Daha çok kamu düzenini ilgilendiren ve devletin güvenlik güçlerinin uğraşı alanı içinde olan bu faaliyetleri, silah, uyuşturucu, kıymetli maden ve tarihi eser kaçakçılığı, kalpazanlık, sahte pasaport, vize ticareti, yasadışı iş takibi, çek senet tahsilatı, tefecilik, rüşvet ve kadın ticareti gibi faaliyetler olarak saymak mümkündür.⁷⁶

Yeraltı ekonomisi faaliyetleri ekonomik olanlar ve ekonomik olmayanlar şeklinde ikiye ayrılabilir.⁷⁷

Ekonomik olan yeraltı ekonomisi faaliyetleri yasadışı her türlü ekonomik faaliyetlerdir. Kamu düzenini korumak için sağlık veya insani nedenlerle yasaklanan veya yapılması özel izne bağlanan kaçakçılık, uyuşturucu ticareti, tefecilik, izinsiz kumar oynatma, çek senet tahsilatı, ihaleye fesat karıştırma vb.⁷⁸ ekonomik faaliyetlerdir.

Ekonomik olmayan yeraltı ekonomisi faaliyetleri ise, konusu suç olan ve ekonomik yönü olmayan; hırsızlık, dolandırıcılık, şantaj, haraç toplamak vb. faaliyetlerdir.⁷⁹ Ancak çalışmamız kapsamında üretken olmayan faaliyetler, kişiler arasındaki gelir transferi şeklinde değerlendirilerek yeraltı ekonomisi kapsamında yer verilmeyecektir.

⁷⁴ Hamza EYDEMİR, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Ekonominin Kayda Alınabilmesine Yönelik Öneriler", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, s.11.

⁷⁵ AYDEMİR, a.g.e., s.11.

⁷⁶ AYDEMİR, a.g.e., s.11. Yasal bir malın yasal olmadan, örneğin patent haklarını ihlal ederek üretimini yapmak, bilgisayar programı kopyacılığı vb. yasal olmayan mal Üretim ve edinim biçiminde yer altı ekonomisi faaliyetleri içerisinde değerlendirilebilmektedir. Bkz. Ahmet L-azı ÖZSOYLU, "Kayıtdışı Ekonominin Etiketleri- Kim Kazanıyor Kim Kaybediyor?" TOBB Ekonomik Forum, Sayı No:2, (Şubat 1994), s. 112.

⁷⁷ Sakıp ŞEKER, "Kayıtdışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etiketleri", Yataşım Dergisi, Sayı No:25, (Ocak 1995), s.76.

⁷⁸ İhaleye fesat karıştırma; ihaleye girer gibi görünerek birtakım menfaatler karşılığında ihaleden çekilme. Kanunen ihaleye fesat karıştırmak elde edilen gelirlerin "sair kazanç ve imdadı" adı altında gelir kaydedilerek vergilendirilmesi gerekmektedir. Bkz. KIRBAŞ, a.g.e., s.10.

⁷⁹ ÖZSOYLU, a.g.e., s.112.

Yeraltı ekonomisi faaliyetlerini yasadışı-vergili ya da vergisiz faaliyetler ile yasadışı-vergi siz ekonomik faaliyetler olarak ikiye ayırmak da mümkündür. Bu ülkemiz için de geçerli bir ayırım olacaktır. Çünkü Vergi Usul Kanunumuza göre vergiyi doğuran olaylar, ceza yasalarıyla yasaklanabile, eğer bir ödeme gücü varsa eşdeğışle bir gelir elde edilmişse bunu vergi kapsamına almak mümkün olabilir, örneğin naylon fatura ticareti, komisyonculuk olarak nitelendirilerek %2 oranında vergilendirilebilir. Aynı şekilde ihaleye fesat karıştırma da yasadışı-vergili ya da vergisiz yeraltı ekonomisi faaliyeti sayılırken rüşvet, gümrük kaçakçılığı vb. faaliyetler yasadışı-vergisiz yeraltı ekonomisi faaliyeti olarak sayılabilir.

KAYNAKLAR

- AÇIK ALIN Mustafa (Temmuz-Ağustos 1984), "Kara Ekonomi", Maliye Dergisi, Sayı No:70.
- AKTAR Ayhan (1990), *Kapitalizm Az Gelişmişlik ve Türkiye'de KüçükSanayi*, Afa Yayınları, İstanbul.
- AYATA Sencer (1987), *Kapitalizm ve Küçük Üreticilik*, Ankara.
- AYDEMİR Şinasi (1995), *Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi (Vergi Ağırlıklı Uzlaşma Önerisi)*, İstanbul.
- BAŞTAYMAZ Tahir (1986), "Gelişmekte Olan Ülkelerde İnfomel Sektörün Nitelikleri ve Önemi-İstihdam, Gelir ve Çevresel Koşullar", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BLADES Derek (January 1995), "The Hidden Economy and National Accounts", *The OECD Observer*, Sayı No: 114.
- BOZKIR Aysu(1993), "İnfomel Sektörün İstihdam Yapısındaki Geçişgenlik Özelliği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CHARMES Jacques(1990), "A Critical Review of Concepts, Definitions and Studics in The Infomel Sector", *The Infomel Sector Revised*, OECD Development Center Seminars, Paris.
- DE GRAZIA Raffaele (1982), *Clandestine Employment*, ILO, Geneva.
- DERDİYOK Türkmen (1993), "Türkiye'nin Kayıtdışı Ekonominin Tahmini", *Türkiye İktisat Dergisi*, Sayı No: 14.
- ⁸⁰ İNAHMAD Farid un (1990), "Study on Unorganized/Unprotected Workers in Pakistan", *Labour Laws Working Poor*, ILO-ARPLA, Bangkok.
- ⁸¹ KİN Nusret (1995), *Kayıtdışı Ekonomi Enformel İstihdam*, İTO Yayın No: 1995-17, İstanbul.
- BYDEMİR Hamza (1996), "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Ekonominin Kayda Alınabilmesine Yönelik Öneriler", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- PIELDS Gary (1990), "Labour Market Modelling and The Urban Infomel

- Sector: Theory and Evidence", *The Informal Sector Revised*, OECD Development Center, Paris.
- GÜNGÖR Yasemin (Ağustos-Eylül 1997), "Enformel Sektör, Enformel İstihdam Biçimleri ve Ekonomide Enformelleşme Eğilimleri, *İktisat Dergisi*.
- GÜNGÖR Yasemin (1995), "Kurumsallaşmamış (Enformel Sektör) İşgücünü belirlemede Kullanılan Ölçütler ve Türkiye'de Kurumsallaşmamış Sektör İşgücü Üzerine Bir Deneme", *Toplum ve Bilim*, Sayı No:66.
- HART Keith (1973), "Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana", *The Journal of Modern African Studies*, Volume:2, No:1.
- HAN Ergül- KAYA Ayten Ayşen (1997), *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika*, Eskişehir.
- HAN Ergül (1995), *Kalkınma Planlaması*, Eskişehir.
- KARSLI Fatma (1991), "Women and Outwork: The Export-Oriented Hand-Knitting Industry in Ankara", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KIRAY Mübcccel (25 Ekim 1982), "Koordinasyonsuz Gelişme Enformel Sektörü Doğurdu", *Rapor*.
- KILINÇ İsmail (18 Ağustos 1994), "Kayıtdışı Ekonomi", *Cumhuriyet*.
- KIRBAŞ Sadık (1995), *Kayıtdışı Ekonomi; Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Yolları*, TESAV Toplumsal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayın No:9, İstanbul.
- KOCAOĞLU Osman Selim (1993), *Gerekçeli Türk Vergi Kanunları*, İstanbul.
- LORDOĞLU Kuvvet- ÖZAR Şemsa (1998), "Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler", *Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler*, Friedrich Ebert Vakfı Yayın, İstanbul.
- LUBEL Harold (1991), *The Informal Sector in The 1980's and 1990's*, OECD Development Centre.
- ÖZAR Şemsa (1996), "Kentsel Kayıtdışı Kesimde İstihdam Sorununa Yaklaşımlar ve Bir Önsaha Araştırması", *Odtü Gelişme Dergisi*, Cilt No: 23, Sayı No:4.
- ÖZSOYLU Ahmet Fazıl (1996), *Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi*, İstanbul.
- ÖZSOYLU Ahmet Fazıl (Şubat 1994), "Kayıtdışı Ekonominin Etkileri-Kim Kazanıyor Kim Kaybediyor?" *TOBB Ekonomik Forum*, Sayı No:2.
- PORTES Alejandro (1989), *The Informal Economy*, New York.
- SAPANCALI Faruk (Ocak 1995), "Sosyal Politika Açısından Kentsel Enformel Sektörün Analizi", *Kamu-İş*, Cilt No:4, Sayı No:1.
- STUART Henry (August 1982), "The Working Unemployment: Perspectives on The Informal Economy and Unemployment", *Sociological Review*.

- ÇEKER Sakıp (Ocak 1995), "Kayıtdışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etkileri", *Yaklaşım Dergisi*, Sayı No:25.
- AVAŞ Vural (1986), *Kalkınma Ekonomisi*, İstanbul.
- EMEL Adil, ŞİMŞEK Ayşegül ve YAZICI Kuducu (Kasım 1994), "Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türkiye Ekonomisindeki Büyüklüğü", *İşletme-Finans*, Sayı No. 104.
- FOPTAŞ Ülker (1998), *Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri*, Türkiye Esnaf-Sanatkarlar ve Küçük Sanayi Araştırma Enstitüsü Yayınları No:26, Ankara.
- YAMAK Nebiye (Eylül 1996), "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Büyüklüğü", *İşletme-Finans*, Sayı No: 126.
- YOLDAŞEV Zafer (1994), *Gelişmiş Piyasa Ekonomilerinde İşsizlik, İstihdam Politikaları ve Verilebilecek Öneriler*, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YÜCESOY GÜNGÖR Yasemin (1993), "Enformel Sektör, Enformel İstihdam ve Enformel Ekonomi", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UN, Economic and Social Council, Conference of European Statisticians (25 September 1991), "Statistics of The Hidden and Informal Activities", *Yayın No: 711*.
- "Illegal Production and Concealed Production" (1991), *Conference of European Statisticians, Work Session on Statistics of Hidden and Informal Economy*, Geneva.
- "Review of Concepts and Definitions for use in Statistics of the Hidden and Informal Economy", *Organization for Economic Co-Operation and Development, Joint OECD/UNECE Meeting of National Accounts Experts, STD/NA/(93)2*.
- "Review of Concepts and Definitions for use in Statistics of The Hidden and Informal Economy", *Organization for Economic Co-Operation and Development, Joint OECD/UNECE Meeting of National Accounts Experts, STD/NA(93)2*.